

Rolnummer 5885
Arrest nr. 34/2015 van 12 maart 2015

A R R E S T

In zake : de prejudiciële vraag betreffende artikel 8 van de wet van 29 mei 1959 tot wijziging van sommige bepalingen van de onderwijswetgeving en artikel 5 van het decreet van de Franse Gemeenschap van 31 maart 1994 houdende bepaling van de neutraliteit van het Gemeenschapsonderwijs, gesteld door de Raad van State.

Het Grondwettelijk Hof,

samengesteld uit de voorzitters J. Spreutels en A. Alen, en de rechters E. De Groot, L. Lavrysen, J.-P. Snappe, J.-P. Moerman, E. Derycke, T. Merckx-Van Goey, P. Nihoul, F. Daoût, T. Giet en R. Leysen, bijgestaan door de griffier P.-Y. Dutilleux, onder voorzitterschap van voorzitter J. Spreutels,

wijst na beraad het volgende arrest :

*

* *

I. Onderwerp van de prejudiciële vraag en rechtspleging

Bij arrest nr. 226.627 van 6 maart 2014 in zake Carlo de Pascale en Véronique de Thier, handelend in de hoedanigheid van wettelijke vertegenwoordigers van hun minderjarige dochter Giulia de Pascale, tegen de stad Brussel en de Franse Gemeenschap, waarvan de expeditie ter griffie van het Hof is ingekomen op 9 april 2014, heeft de Raad van State de volgende prejudiciële vraag gesteld :

« Schenden artikel 8 van de wet van 29 mei 1959 tot wijziging van sommige bepalingen van de onderwijswetgeving, de zogeheten Schoolpactwet, en artikel 5 van het decreet van 31 maart 1994 houdende bepaling van de neutraliteit van het Gemeenschapsonderwijs, in zoverre zij niet het recht voor iedere ouder zouden inhouden om op eenvoudig, niet anders gemotiveerd verzoek ervan te worden vrijgesteld het onderricht van een van de erkende godsdiensten of van niet-confessionele zedenleer te volgen, de artikelen 10, 11 en 24, § 4, van de Grondwet, door een discriminatie in te voeren bij de uitoefening van de rechten en vrijheden die zijn verankerd in de artikelen 19 en 24 van de Grondwet, eventueel in samenhang gelezen met artikel 9 van het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, artikel 2 van het eerste aanvullend protocol bij het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, en artikel 18, § 4, van het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten, en schenden zij bovendien rechtstreeks al die bepalingen ? ».

Memories en memories van antwoord zijn ingediend door :

- Carlo de Pascale en Véronique de Thier, bijgestaan en vertegenwoordigd door Mr. E. Demartin, advocaat bij de balie te Brussel;
- de stad Brussel (vertegenwoordigd door het college van burgemeester en schepenen), bijgestaan en vertegenwoordigd door Mr. M. Uyttendaele, advocaat bij de balie te Brussel;
- de Franse Gemeenschap (vertegenwoordigd door de Minister van Onderwijs), bijgestaan en vertegenwoordigd door Mr. S. Depré, advocaat bij de balie te Brussel.

Bij beschikking van 16 december 2014 heeft het Hof, na de rechters-verslaggevers P. Nihoul en E. Derycke te hebben gehoord, beslist dat de zaak in staat van wijzen is, dat geen terechtzitting zal worden gehouden, tenzij een partij binnen zeven dagen na ontvangst van de kennisgeving van die beschikking een verzoek heeft ingediend om te worden gehoord, en dat, behoudens zulk een verzoek, de debatten zullen worden gesloten op 14 januari 2015 en de zaak in beraad zal worden genomen.

Aangezien geen enkel verzoek tot terechtzitting werd ingediend, is de zaak op 14 januari 2015 in beraad genomen.

De bepalingen van de bijzondere wet van 6 januari 1989 op het Grondwettelijk Hof met betrekking tot de rechtspleging en het gebruik van de talen werden toegepast.

II. *De feiten en de rechtspleging in het bodemgeschil*

Bij de Raad van State is een beroep tot nietigverklaring en een vordering tot schorsing ingediend tegen de uitvoering van de beslissing waarmee de stad Brussel weigert om de dochter van de verzoekende partijen, een leerlinge in het vierde middelbaar in een onderwijsinstelling van de stad, ervan vrij te stellen een filosofische cursus te volgen en, voor zover nodig, tegen de beslissing vervat in een schrijven van de minister van Leerplichtonderwijs gericht aan de directie van de betrokken instelling waarop de eerste bestreden handeling steunt. De verzoekende partijen voor de Raad van State voeren aan dat zij tegen hun wil ertoe verplicht zijn geweest hun dochter in te schrijven voor de cursus niet-confessionele zedenleer, om de geldigheid van het getuigschrift (GS02G) dat haar na afloop van het schooljaar moest worden toegekend, niet in het gedrang te brengen.

De Raad van State stelt vast dat het risico van een moeilijk te herstellen ernstig nadeel te dezen niet is aangetoond en verwerpt bijgevolg de vordering tot schorsing. Ten gronde gaat hij in op de vraag van de verzoekende partijen, met de steun van de stad Brussel, om aan het Grondwettelijk Hof een vraag te stellen en stelt de hiervoor weergegeven prejudiciële vraag.

III. *In rechte*

- A -

A.1.1. De verzoekende partijen voor de Raad van State, die in rechte optreden in de hoedanigheid van ouders en wettelijke vertegenwoordigers van hun minderjarige dochter, zetten uiteen dat zij hebben geweigerd om, voor hun dochter, te kiezen voor een cursus godsdienst of niet-confessionele zedenleer en dat zij de directie van de instelling voor secundair onderwijs van de stad Brussel waar zij naar school gaat, hebben gevraagd ervan te worden vrijgesteld een filosofische cursus te volgen. Zij hebben, ter ondersteuning van hun standpunt, verklaard niet langer te wensen dat hun keuzes inzake eventuele filosofische oriëntatie, die enkel onder hun privéleven zouden moeten vallen, voor iedereen bekend zijn door de inschrijving voor een cursus en het volgen ervan.

A.1.2. De verzoekende partijen voor de Raad van State voeren aan dat artikel 24, § 1, derde lid, van de Grondwet zich ertoe beperkt op dat gebied een verplichting aan de scholen op te leggen en zich daarentegen onthoudt van elke eis ten aanzien van de ouders en de leerlingen. Zij merken overigens op dat hetzelfde artikel 24, in paragraaf 3, tweede lid, ervan, een fundamenteel recht invoert, namelijk het recht op een morele en religieuze opvoeding en bijgevolg het recht om een cursus godsdienst of zedenleer te volgen. Zij verwijzen in dat verband naar het arrest nr. 90/99 van 15 juli 1999 van het Hof en naar de rechtsleer, en leiden hieruit af dat geen enkele leerling door de Grondwet ertoe verplicht is een cursus zedenleer of een cursus godsdienst te volgen.

Zij wijzen erop dat artikel 8 van de wet van 29 mei 1959 tot wijziging van sommige bepalingen van de onderwijswetgeving (hierna : de Schoolpactwet) en artikel 5, tweede lid, van het decreet van de Franse Gemeenschap van 31 maart 1994 houdende bepaling van de neutraliteit van het gemeenschapsonderwijs het verplichte karakter van het volgen van een dergelijke cursus invoeren. Zij herinneren evenwel eraan dat uit de parlementaire voorbereiding van de Schoolpactwet blijkt dat een vrijstellingsregeling, op behoorlijk gemotiveerd verzoek, ter zake bestaat en dat kinderen van personen die verklaren getuigen van Jehova te zijn, die regeling hebben genoten. Zij onderstrepen evenwel dat er geen mogelijkheid van vrijstelling op eenvoudig, niet-gemotiveerd verzoek bestaat.

A.1.3. De verzoekende partijen voor de Raad van State zijn van mening dat, om de prejudiciële vraag te begrijpen, rekening moet worden gehouden met het begrip « niet-confessionele zedenleer ». Zij voeren aan dat het systeem, dat een keuze oplegt tussen een erkende godsdienst en de « niet-confessionele zedenleer », aanvankelijk uitging van de veronderstelling dat die laatste een neutraal en residueel karakter had. Zij zijn van mening dat die interpretatie van het begrip « niet-confessionele zedenleer » niet overeenstemt met de ontwikkeling van het Belgisch grondwettelijk recht, die volgens hen ertoe heeft geleid dat de « niet-confessionele zedenleer » confessioneel is geworden. Zij voegen eraan toe dat die interpretatie van het begrip de analyse van de feiten evenmin doorstaat. Zij onderstrepen dat dat begrip verwijst naar het begrip « niet-confessionele levensbeschouwing » bedoeld in artikel 181, § 2, van de Grondwet, dat een grondwettelijke

erkenning vormt van de laïciteit, begrepen als een geëngageerde « filosofie » die de toetreding tot bepaalde waarden impliceert.

Uit hetgeen voorafgaat, leiden zij af dat de verplichting van de ouders om een cursus godsdienst of geëngageerde zedenleer te volgen of om, teneinde daarvan te worden vrijgesteld, hun verzoek tot vrijstelling te motiveren, in strijd is met artikel 19 van de Grondwet, met artikel 9 van het Europees Verdrag voor de rechten van de mens, met artikel 2 van het Eerste Aanvullend Protocol bij dat Verdrag en met artikel 18, lid 4, van het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten, daar uit al die bepalingen voortvloeit dat niemand ertoe kan worden verplicht onderwijs te volgen dat niet overeenstemt met zijn filosofische of religieuze overtuiging. Zij besluiten hieruit dat de in het geding zijnde bepalingen een onverantwoord verschil in behandeling invoeren tussen, enerzijds, de ouders van kinderen die in staat zijn om cursussen te volgen die in overeenstemming zijn met hun religieuze of filosofische overtuiging en, anderzijds, de ouders die, daar zij niet bereid zijn hun privéleven en hun intieme overtuiging te onthullen, ertoe gehouden zijn cursussen te volgen die niet overeenstemmen met hun overtuiging. Zij voegen eraan toe dat die bepalingen eveneens een onverantwoord verschil in behandeling invoeren tussen, enerzijds, de ouders van kinderen die, door ten koste van hun recht op privéleven een verzoek om vrijstelling in te dienen dat gemotiveerd is door het feit dat zij een godsdienst of een niet-erkende filosofie aanhangen, uitzonderlijk ervan kunnen worden vrijgesteld de cursus godsdienst of « niet-confessionele » zedenleer te volgen en, anderzijds, de ouders van kinderen die, wanneer zij zich gewoonweg niet kunnen verenigen met een van de voorgestelde cursussen, de vrijstelling niet kunnen verkrijgen omdat zij hun verzoek niet behoorlijk kunnen verantwoorden.

A.2.1. De stad Brussel, eerste tegenpartij voor de Raad van State, verklaart te dezen te zijn geconfronteerd met een verzoek van ouders dat volgens haar, *prima facie*, niet irrelevant is, maar ook met bepalingen van wetgevende aard die haar niet toestaan dat verzoek in te willigen. Zij merkt op dat de Franse Gemeenschap harerzijds een duidelijk standpunt heeft ingenomen, zodat de stad Brussel, door in te gaan op het verzoek van de ouders, het risico zou hebben genomen hun een niet te herstellen nadeel te berokkenen, namelijk de niet-validatie van het door hun dochter gevolgde studiejaar. Zij voegt eraan toe dat zij niet overtuigd is door de door de Franse Gemeenschap voor de Raad van State verdedigde argumentatie en dat zij het standpunt van de ouders, verzoekende partijen voor dat rechtscollege, volledig onderschrijft.

A.2.2. De stad Brussel is van mening dat de inschrijving, in de door de overheid ingerichte scholen, voor een cursus godsdienst of niet-confessionele zedenleer, teneinde conform alle in de prejudiciële vraag beoogde normen te zijn, volkomen facultatief moet zijn en, in ondergeschikte orde, dat hoewel de keuze om een van die cursussen te volgen in principe verplicht moest zijn, iedere ouder op eenvoudig niet-gemotiveerd verzoek voor zijn kind ervan zou moeten kunnen worden vrijgesteld dat onderwijs te volgen.

A.2.3. De stad Brussel zet uiteen dat artikel 24 van de Grondwet de verplichting ten aanzien van de door de overheid ingerichte instellingen om de keuze te bieden tussen een van de cursussen godsdienst of een cursus niet-confessionele zedenleer, doet overeenstemmen met een fundamenteel recht voor de leerlingen en hun ouders. Zij voert aan dat een fundamenteel recht van nature de mogelijkheid voor de verkrijger ervan inhoudt om daarvan geen gebruik te maken, zodat niemand door de Grondwet ertoe verplicht is een van die onderwijsvormen te volgen. Zij preciseert dat het dus wel degelijk de wetgever en niet de Grondwetgever is die de ouders de verplichting heeft opgelegd te kiezen voor het onderwijs van een van de erkende godsdiensten of dat van niet-confessionele zedenleer.

A.2.4. De stad Brussel is van mening dat de verplichting om een cursus godsdienst of een cursus niet-confessionele zedenleer te volgen, zonder mogelijke vrijstelling, alleen op geldige wijze zou kunnen worden opgelegd indien zou vaststaan dat die op objectieve, kritische en pluralistische wijze wordt verstrekt. Zij haalt in dat verband het arrest *Folgero e.a.* t. Noorwegen aan, gewezen op 29 juni 2007 in grote kamer door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Zij voert aan dat, in de Franse Gemeenschap, het onmogelijk is dat die cursussen op objectieve, kritische en pluralistische wijze worden verstrekt, alleen al omdat, krachtens artikel 5, eerste lid, van het decreet van 31 maart 1994 houdende bepaling van de neutraliteit van het Gemeenschapsonderwijs, de titularissen van die cursussen niet gehouden zijn tot dezelfde neutraliteitsverplichtingen als de titularissen van andere cursussen. Zij voegt eraan toe dat de Raad van State, bij zijn arrest nr. 25.326 van 14 mei 1985, heeft erkend dat de cursus niet-confessionele zedenleer niet neutraal is, vermits die ertoe strekt een specifiek filosofisch systeem te verdedigen, zodat hij geen verplicht alternatief kan vormen voor de leerling die zich niet zou kunnen verenigen met de inhoud van een van de geboden cursussen godsdienst.

A.3.1. De Franse Gemeenschapsregering is van mening dat artikel 24, § 1, vierde lid, van de Grondwet niet expliciet is ten aanzien van de vraag of met de verplichting voor de door de overheid ingerichte

schoolinstellingen om een cursus godsdienst of niet-confessionele zedenleer aan te bieden, een verplichting overeenstemt voor de leerlingen om ofwel een cursus godsdienst, ofwel een cursus zedenleer te volgen. Zij is van mening dat de tekst van de Grondwet dient te worden geplaatst in een ruimere context en dat het recht om te kiezen tussen de religieuze opvoeding en de niet-confessionele opvoeding is verbonden aan de leerplicht. Zij verwijst naar de parlementaire voorbereiding van artikel 24 van de Grondwet, alsook naar een advies nr. 48.023/AG dat de afdeling wetgeving van de Raad van State op 20 april 2010 heeft uitgebracht. Zij leidt hieruit af dat artikel 24, § 1, vierde lid, van de Grondwet een principiële verplichting oplegt aan de ouders en aan de leerlingen : die laatsten moeten ofwel een cursus erkende godsdienst, ofwel een cursus niet-confessionele zedenleer volgen.

A.3.2. De Franse Gemeenschapsregering is van mening dat die verplichting moet worden verzoend met de inachtneming van de in de prejudiciële vraag vermelde bepalingen, waarin het recht op de vrijheid van mening, geweten en godsdienst verankerd is en die de naleving opleggen van de geloofs- en filosofische overtuiging van de ouders. Zij voert aan dat, naast de cursus godsdienst, een cursus niet-confessionele zedenleer, die een residuele cursus is die geschikt is voor iedereen die niet een van de erkende godsdiensten aanhangt, is ingevoerd teneinde die beginselen in acht te nemen. Zij voert aan dat, indien die cursus werkelijk neutraal is, de leerlingen ertoe kunnen worden verplicht die te volgen en dat alleen wanneer blijkt dat die cursus tendentius is en in die zin niet kan worden onderschreven door de ouders, eventueel sprake kan zijn van een schending van de in de prejudiciële vraag vermelde bepalingen. Zij verwijst naar de arresten van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens *Folgero e.a.* t. Noorwegen, voormeld, en *Hasan en Eylem Zengin* t. Turkije, van 9 oktober 2007, en besluit dat het verplichte karakter van de cursus godsdienst of niet-confessionele zedenleer op zich geen afbreuk doet aan de rechten die de ouders halen uit de in de prejudiciële vraag beoogde bepalingen, maar dat de naleving van die rechten afhangt van de daadwerkelijke inhoud van de cursus niet-confessionele zedenleer.

A.3.3. De Franse Gemeenschapsregering is van mening dat de verzoekende partijen zouden moeten uiteenzetten in welke zin de betwiste cursus tendentius is of niet volkomen neutraal is, hetgeen hen overigens niet ertoe zou verplichten uiteen te zetten wat hun persoonlijke overtuiging is of in welke zin de inhoud van de cursus niet verenigbaar is met hun overtuiging.

A.3.4. Te dezen is de Franse Gemeenschapsregering van mening dat de kwestie van de daadwerkelijke inhoud van de cursus niet-confessionele zedenleer in de Franse Gemeenschap losstaat van de procedure voor het Hof en dat het niet aan dat laatste, maar wel aan de verwijzende rechter staat om *in concreto* te oordelen of de betwiste cursus al dan niet tendentius is.

A.4.1. De verzoekende partijen voor de Raad van State antwoorden dat de tekst van artikel 24 van de Grondwet duidelijk is en dus niet moet worden geïnterpreteerd. Zij onderstrepen dat alle partijen het erover eens zijn te erkennen dat vrijstellingen kunnen worden verleend om de cursussen godsdienst of zedenleer te volgen en preciseren bijgevolg dat de prejudiciële vraag tot doel heeft te bepalen of het feit dat dat verzoek om vrijstelling moet worden gemotiveerd, in strijd is met de rechten en vrijheden die de in de prejudiciële vraag vermelde referentienormen vormen. Zij zijn van mening dat, om die vraag te beantwoorden, moet worden bepaald of de cursus niet-confessionele zedenleer al dan niet een neutrale cursus is. Zij zijn van mening dat het vaststaat dat die cursus niet neutraal is of op zijn minst dat die dat niet moet zijn, aangezien, met name, artikel 5, eerste lid, van het decreet van 31 maart 1994 het de titularissen van de cursussen godsdienst en zedenleer mogelijk maakt hun overtuiging te uiten en dus een « bekeringsgerichte houding » aan te nemen.

A.4.2. De verzoekende partijen onderstrepen dat de Franse Gemeenschap zelf toegeeft dat, indien wordt aangetoond dat de cursus niet-confessionele zedenleer geen neutrale cursus is, de in de prejudiciële vraag vermelde bepalingen daadwerkelijk geschonden zijn. Zij besluiten uit hun bewijsvoering dat bijgevolg ofwel de inschrijving voor de cursus godsdienst of zedenleer facultatief moet worden gemaakt, ofwel een neutraal alternatief moet worden geboden naast de thans voorgestelde cursussen, ofwel nog vrijstellingen moeten kunnen worden verleend op niet-gemotiveerd verzoek. In dat verband antwoorden zij de Franse Gemeenschap dat, hoewel in een vrijstellingsregeling is voorzien, dat precies voortvloeit uit het feit dat de cursus niet-confessionele zedenleer niet neutraal is, en dat het bijgevolg niet relevant is aan de ouders te vragen om aan te tonen in welke zin die cursus niet neutraal is. Zij voegen eraan toe dat, aangezien zij hebben aangetoond dat het niet-neutrale karakter van de betrokken cursus voortvloeit uit de op die cursus toepasselijke regeling, het niet relevant is om daarnaast te vragen dat zij *in concreto* aantonen dat de cursussen niet-confessionele zedenleer daadwerkelijk op geëngageerde wijze worden verstrekt.

A.5.1. De stad Brussel antwoordt dat de draagwijdte van artikel 24 van de Grondwet erin bestaat voor de onderwijsinstellingen de verplichting in te voeren om een cursus godsdienst die overeenstemt met de erkende godsdiensten en een cursus niet-confessionele zedenleer in te richten tot het einde van de leerplicht, en voor de

leerplichtige leerlingen een correlatief recht om een dergelijk onderwijs te genieten. Zij is van mening dat het advies nr. 48.023/AG dat de afdeling wetgeving van de Raad van State op 20 april 2010 heeft uitgebracht en waarnaar de Franse Gemeenschapsregering verwijst, dat standpunt niet tegensprekt. Zij voegt eraan toe dat het vaststaat dat de verplichting die thans op de leerlingen weegt om een van de cursussen te kiezen en die te volgen, voortvloeit uit normen die het Hof vermag te controleren.

A.5.2. De stad Brussel is van mening dat het niet-neutrale karakter van de cursus niet-confessionele zedenleer nu al in rechte vaststaat. Zij ziet voor de rest niet in waarom het Grondwettelijk Hof minder ertoe gemachtigd zou zijn dan de Raad van State om rekening te houden met feitelijke elementen die zouden worden meegedeeld. Zij herhaalt dat de cursus niet-confessionele zedenleer een cursus is die even geëngageerd is als de cursussen godsdienst en dat het feit dat de ouders en leerlingen ertoe verplicht zijn hun verzoek om vrijstelling te motiveren, hun de verplichting oplegt hun geloofs- of filosofische overtuiging kenbaar te maken, hetgeen in strijd is met de in de prejudiciële vraag vermelde bepalingen en met de rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Zij haalt in dat verband het arrest *Mansur Yalçın en anderen* t. Turkije van 16 september 2014 aan.

A.6.1. De Franse Gemeenschapsregering antwoordt dat het fundamentele recht dat artikel 24 van de Grondwet aan de leerlingen en aan hun ouders waarborgt, niet het recht is om een bepaalde cursus al dan niet te volgen, maar wel het recht om een keuze te maken tussen twee categorieën van cursussen. Dat recht moet volgens haar worden begrepen in het licht van de leerplicht. Zij voegt eraan toe dat het verplichte karakter van de cursus in kwestie dus voortvloeit uit de Grondwet zelf. Zij onderstreept dat noch de stad Brussel, noch de verzoekende partijen voor de Raad van State het beginsel van het verplichte karakter van een cursus godsdienst of van de cursus niet-confessionele zedenleer betwisten.

A.6.2. Zij antwoordt de stad Brussel dat de referentienormen geenszins het louter facultatieve karakter van de cursus godsdienst of van de cursus niet-confessionele zedenleer impliceren en is van mening dat de vraag van een eventuele vrijstelling alleen kan rijzen om redenen die verband houden met de naleving van het privéleven en de naleving van de vrijheid van mening en van godsdienst.

- B -

B.1.1. De prejudiciële vraag heeft betrekking op artikel 8 van de wet van 29 mei 1959 tot wijziging van sommige bepalingen van de onderwijswetgeving (de zogeheten « Schoolpactwet ») en op artikel 5 van het decreet van 31 maart 1994 van de Franse Gemeenschap houdende bepaling van de neutraliteit van het Gemeenschapsonderwijs (hierna : het decreet van 31 maart 1994).

B.1.2. Artikel 8 van de voormelde wet van 29 mei 1959 bepaalt :

« In de officiële inrichtingen alsmede in de pluralistische inrichtingen voor lager en secundair onderwijs met volledig leerplan, omvat de lesrooster per week twee uren godsdienst en twee uren zedenleer.

In de gesubsidieerde vrije inrichtingen die zichzelf van het confessionele type noemen, omvat het wekelijks lesrooster twee uur godsdienst die met het type van de inrichting overeenstemt.

Onder godsdienstonderricht wordt verstaan het onderricht in de katholieke, protestantse, israëlitische, islamitische of orthodoxe godsdienst en in de op die godsdienst berustende zedenleer. Onder onderricht in de zedenleer wordt verstaan het onderricht in de niet-confessionele zedenleer.

Bij de eerste inschrijving van het kind is het gezinshoofd, de voogd of degene aan wiens hoede het kind is toevertrouwd, gehouden bij ondertekende verklaring voor het kind de cursus in de godsdienst of de cursus in de zedenleer te kiezen.

Zo de keuze op de cursus in de godsdienst valt, wordt de gekozen godsdienst uitdrukkelijk in die verklaring vermeld.

Het model van de verklaring betreffende de keuze tussen godsdienst of zedenleer wordt door de Koning vastgesteld. Deze verklaring vermeldt uitdrukkelijk :

- a) Dat het gezinshoofd door de wet geheel vrij wordt gelaten;
- b) Dat het streng verboden is in dit opzicht enige drukking op hem uit te oefenen en welke tuchtmaatregelen met dat verbod gepaard gaan;
- c) Dat het gezinshoofd over een termijn van drie vrije dagen beschikt om de behoorlijk ondertekende verklaring terug te geven.

Degene die de verklaring aflegt kan bij het begin van elk schooljaar zijn keuze wijzigen ».

B.1.3. Artikel 5 van het voormelde decreet van 31 maart 1994 bepaalt :

« De titularissen van de cursussen over erkende godsdiensten [...] en de titularissen van de cursussen zedenleer geïnspireerd door het vrij onderzoek vermijden, de in parallelle cursussen uiteengezette standpunten te hekelen.

Waar de in vorig lid bedoelde cursussen wettelijk georganiseerd worden, staan ze op een voet van gelijkheid. Ze worden de vrije keus van de ouders of studenten aangeboden. Het bezoeken ervan is verplicht ».

Zoals de Raad van State in zijn verwijzingsarrest aangeeft, is die bepaling van toepassing op de stad Brussel als inrichtende macht van het gesubsidieerd officieel onderwijs, aangezien zij is toegetreten tot de beginselen van het decreet van 31 maart 1994 met toepassing van artikel 7 ervan.

B.2.1. De Raad van State interpreteert de twee in het geding zijnde bepalingen in die zin dat zij het de ouders niet mogelijk maken om op eenvoudig, niet anders gemotiveerd verzoek voor hun minderjarige kinderen een vrijstelling te verkrijgen om het onderricht in een van de erkende godsdiensten of in de niet-confessionele zedenleer te volgen.

B.2.2. Het Hof wordt verzocht de bestaanbaarheid na te gaan van die bepalingen, aldus geïnterpreteerd, met de artikelen 10, 11 en 24, § 4, van de Grondwet, in zoverre zij een discriminatie zouden teweegbrengen in de uitoefening van de rechten en vrijheden die zijn gewaarborgd bij de artikelen 19 en 24 van de Grondwet, al dan niet in samenhang gelezen met artikel 9 van het Europees Verdrag voor de rechten van de mens, met artikel 2 van het Eerste Aanvullend Protocol bij dat Verdrag en met artikel 18, lid 4, van het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten. Het wordt eveneens verzocht de in het geding zijnde bepalingen rechtstreeks te toetsen aan de door de voormelde grondwets- en verdragsbepalingen gewaarborgde rechten en vrijheden.

B.3.1. Artikel 19 van de Grondwet bepaalt :

« De vrijheid van eredienst, de vrije openbare uitoefening ervan, alsmede de vrijheid om op elk gebied zijn mening te uiten, zijn gewaarborgd, behoudens bestraffing van de misdrijven die ter gelegenheid van het gebruikmaken van die vrijheden worden gepleegd ».

B.3.2. Artikel 24 van de Grondwet bepaalt :

« § 1. Het onderwijs is vrij; elke preventieve maatregel is verboden; de bestraffing van de misdrijven wordt alleen door de wet of het decreet geregeld.

De gemeenschap waarborgt de keuzevrijheid van de ouders.

De gemeenschap richt neutraal onderwijs in. De neutraliteit houdt onder meer in, de eerbied voor de filosofische, ideologische of godsdienstige opvattingen van de ouders en de leerlingen.

De scholen ingericht door openbare besturen bieden, tot het einde van de leerplicht, de keuze aan tussen onderricht in een der erkende godsdiensten en de niet-confessionele zedenleer.

§ 2. Zo een gemeenschap als inrichtende macht bevoegdheden wil opdragen aan een of meer autonome organen, kan dit slechts bij decreet, aangenomen met een meerderheid van twee derden van de uitgebrachte stemmen.

§ 3. Ieder heeft recht op onderwijs, met eerbiediging van de fundamentele rechten en vrijheden. De toegang tot het onderwijs is kosteloos tot het einde van de leerplicht.

Alle leerlingen die leerplichtig zijn, hebben ten laste van de gemeenschap recht op een morele of religieuze opvoeding.

§ 4. Alle leerlingen of studenten, ouders, personeelsleden en onderwijsinstellingen zijn gelijk voor de wet of het decreet. De wet en het decreet houden rekening met objectieve verschillen, waaronder de eigen karakteristieken van iedere inrichtende macht, die een aangepaste behandeling verantwoorden.

§ 5. De inrichting, erkenning of subsidiëring van het onderwijs door de gemeenschap wordt geregeld door de wet of het decreet ».

B.3.3. Artikel 9 van het Europees Verdrag voor de rechten van de mens bepaalt :

« 1. Eenieder heeft recht op vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst; dit recht omvat tevens de vrijheid om van godsdienst of overtuiging te veranderen, alsmede de vrijheid hetzij alleen, hetzij met anderen, zowel in het openbaar als in zijn particuliere leven zijn godsdienst of overtuiging te belijden door de eredienst, door het onderwijzen ervan, door de praktische toepassing ervan en het onderhouden van de geboden en voorschriften.

2. De vrijheid van godsdienst of overtuiging te belijden kan aan geen andere beperkingen zijn onderworpen dan die welke bij de wet zijn voorzien, en die in een democratische samenleving nodig zijn voor de openbare orde, gezondheid of zedelijkheid of de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen ».

B.3.4. Artikel 2 van het Eerste Aanvullend Protocol bij het Europees Verdrag voor de rechten van de mens bepaalt :

« Niemand zal het recht op onderwijs worden ontnomen. Bij de uitoefening van alle functies welke de Staat in verband met de opvoeding en het onderwijs op zich neemt zal de Staat het recht eerbiedigen van de ouders om voor hun kinderen zich van die opvoeding en van dat onderwijs te verzekeren welke overeenstemmen met hun eigen godsdienstige en filosofische overtuigingen ».

B.3.5. Artikel 18, lid 4, van het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten bepaalt :

« De Staten die partij zijn bij dit Verdrag verbinden zich de vrijheid te eerbiedigen van ouders of wettige voogden, de godsdienstige en morele opvoeding van hun kinderen of pupillen overeenkomstig hun eigen overtuiging te verzekeren ».

B.4.1. Artikel 24, § 1, vierde lid, van de Grondwet heeft, door de openbare overheden die scholen inrichten ertoe te verplichten de keuze te bieden tussen het onderricht in een van de erkende godsdiensten en dat in de niet-confessionele zedenleer, een fundamenteel recht vastgelegd. Met dat fundamenteel recht dat aan de ouders en de leerlingen is toegekend,

stemt, voor de overheid die onderwijs inricht, de verplichting overeen om cursussen godsdienst en niet-confessionele zedenleer in te richten.

B.4.2. Hoewel uit sommige verklaringen tijdens de parlementaire voorbereiding met betrekking tot de herziening van artikel 24 (toen artikel 17) van de Grondwet blijkt dat de ministers voor Nationale Opvoeding de intentie hadden om, voor de ouders en de leerlingen, het verplichte karakter van de keuze tussen het onderricht in een van de erkende godsdiensten of dat in de niet-confessionele zedenleer te behouden, blijkt uit diezelfde parlementaire voorbereiding eveneens dat de Grondwetgever dat verplichte karakter niet heeft opgenomen in de tekst zelf van artikel 24, zodat hij «de mogelijkheid [heeft opengelaten] dat een Gemeenschap bij decreet zou bepalen of in het door haar ingericht onderwijs deze keuze een verplichting is » (*Parl. St.*, Senaat, B.Z. 1988, nr. 100-1/1°, p. 4; zie ook *Parl. St.*, Senaat, B.Z. 1988, nr. 100-1/2°, p. 80, *Parl. St.*, Kamer, B.Z. 1988, nr. 10/17 - 455/4, pp. 21 en 36).

B.4.3. In tegenstelling tot wat de Franse Gemeenschapsregering aanvoert, vloeien de verplichting om een keuze te maken tussen het onderricht in een van de erkende godsdiensten en dat in de niet-confessionele zedenleer en de verplichting om een van die cursussen te volgen, dus niet voort uit artikel 24 van de Grondwet, maar wel uit de wettelijke en decretale bepalingen waarover aan het Hof een vraag is gesteld.

B.5.1. Krachtens artikel 24, § 3, van de Grondwet heeft ieder recht op onderwijs met inachtneming van de fundamentele rechten en vrijheden. Tot die fundamentele rechten behoort het recht van de ouders, met name gewaarborgd bij artikel 2 van het Eerste Aanvullend Protocol bij het Europees Verdrag voor de rechten van de mens, dat het door de overheid aan hun kinderen verstrekte onderwijs wordt verzekerd met naleving van hun godsdienstige en filosofische overtuigingen.

B.5.2. Volgens het Europees Hof voor de Rechten van de Mens « maakt artikel 2 van het Eerste Protocol het niet mogelijk een onderscheid te maken tussen het godsdienstige onderricht en de andere disciplines. Het is in het volledige programma van het openbaar onderwijs dat het de Staat voorschrijft de zowel godsdienstige als filosofische overtuigingen van de ouders in acht te nemen » (EHRM, grote kamer, 29 juni 2007, *Folgero en anderen* t. Noorwegen, § 84; 9 oktober 2007, *Hasan en Eylem Zengin* t. Turkije, § 48).

In verband met de programma's wijst dat Europees Hof erop :

« De definitie en de inrichting van het studieprogramma vallen in beginsel onder de bevoegdheid van de Verdragsluitende Staten. Het betreft in grote mate een opportuniteitsprobleem waarover het Hof zich niet moet uitspreken en waarvan de oplossing op gewettigde wijze kan variëren naar gelang van het land en het tijdperk. In het bijzonder belet de tweede zin van artikel 2 van het Eerste Aanvullend Protocol de Staten niet om via het onderwijs of de opvoeding informatie of kennis met een al dan niet rechtstreeks godsdienstig of filosofisch karakter te verspreiden. Zij staat zelfs de ouders niet toe zich te verzetten tegen de opname van een dergelijk onderwijs of een dergelijke opvoeding in het schoolprogramma, zo niet zou elk geïnstitutionaliseerd onderwijs mogelijk onwerkzaam blijken.

De tweede zin van artikel 2 van het Eerste Aanvullend Protocol impliceert daarentegen dat de Staat, door zijn functies op het gebied van opvoeding en onderwijs uit te voeren, erover waakt dat de informatie of kennis die in het programma zijn opgenomen, op objectieve, kritische en pluralistische wijze worden verstrekt. Hij verbiedt de Staat een doel van indoctrinatie na te streven dat kan worden geacht de godsdienstige en filosofische overtuigingen van de ouders niet in acht te nemen. Dat is de grens die niet mag worden overschreden » (EHRM, grote kamer, 29 juni 2007, *Folgero en anderen t. Noorwegen*, § 84; 9 oktober 2007, *Hasan en Eylem Zengin t. Turkije*, §§ 51-52).

B.5.3. Het Europees Hof preciseert voorts dat de tweede zin van artikel 2 van het Eerste Aanvullend Protocol de ouders « het recht verleent om van de Staat te eisen dat het onderricht in de godsdienst hun godsdienstige en filosofische overtuigingen in acht neemt » en besluit dat « wanneer een Verdragsluitende Staat het onderricht in de godsdienst opneemt in de materies van de studieprogramma's, dan zoveel mogelijk dient te worden vermeden dat de leerlingen worden geconfronteerd met conflicten tussen de godsdienstige opvoeding die door de school wordt verstrekt en de godsdienstige of filosofische overtuigingen van hun ouders » (EHRM, 9 oktober 2007, *Hasan en Eylem Zengin t. Turkije*, § 71; 16 september 2014, *Mansur Yalçın en anderen t. Turkije*, § 72).

B.6.1. Zonder dat het nodig is de inhoud van de cursus niet-confessionele zedenleer zoals die wordt verstrekt in de onderwijsinstelling waar de dochter van de verzoekende partijen voor de verwijzende rechter naar school gaat, concreet te onderzoeken, hetgeen, zoals de Franse Gemeenschapsregering aanvoert, niet onder de bevoegdheid van het Hof zou vallen, dient te worden opgemerkt dat de ontwikkeling van de cursus niet-confessionele zedenleer bovendien moet worden geplaatst in de context van de herziening, op 5 mei 1993, van artikel 117 (thans artikel 181) van de Grondwet, waarin de grondwettelijke erkenning van de « door de wet erkende organisaties die morele diensten verlenen op basis van een niet-confessionele levensbeschouwing » is verankerd en dat « de afgevaardigden van de

niet-confessionele levensbeschouwelijke gemeenschap en van de diverse gelovige gemeenschappen op voet van gelijkheid » plaatst (*Parl. St.*, Senaat, B.Z. 1991-1992, 100-3/1°, p. 3).

B.6.2. De titularissen van de cursussen godsdienst en de titularissen van de cursus zedenleer zijn bovendien, wat betreft hun verplichtingen inzake de neutraliteit van het gemeenschapsonderwijs of van het gesubsidieerd officieel onderwijs, onderworpen aan dezelfde decretale bepalingen, bepalingen die daarentegen afwijken van de verplichtingen die in dat opzicht zijn opgelegd aan de leerkrachten-titularissen van alle andere disciplines.

Immers, terwijl die laatstgenoemden met name « de kwesties [moeten behandelen] in verband met het innerlijk leven, het geloof, de politieke of wijsgerige overtuigingen en de godsdienstige opties van de mens, in bewoordingen die de gedachten en gevoelens van geen enkele leerling kunnen kwetsen » en moeten weigeren « te getuigen voor een wijsgerig of politiek stelsel » (artikel 4 van het decreet van 31 maart 1994 houdende bepaling van de neutraliteit van het Gemeenschapsonderwijs en artikel 5 van het decreet van 17 december 2003 houdende organisatie van de neutraliteit eigen aan het gesubsidieerd officieel onderwijs en houdende diverse maatregelen inzake onderwijs), bestaat de enige verplichting die geldt voor de titularissen van de cursussen godsdienst en zedenleer erin te vermijden « de in parallelle cursussen uiteengezette standpunten te hekelen » (artikel 5 van het decreet van 31 maart 1994 en artikel 6 van het decreet van 17 december 2003).

B.6.3. In het in het geding zijnde artikel 5 van het decreet van 31 maart 1994 wordt de cursus zedenleer overigens niet « cursus niet-confessionele zedenleer » genoemd, maar wel « cursus zedenleer geïnspireerd door het vrij onderzoek ».

In de parlementaire voorbereiding van het voorstel van een decreet, dat aan de oorsprong ligt van het decreet van 31 maart 1994, wordt erop gewezen :

« In de wet van 29 mei 1959 nemen wij de noodzakelijke zedelijke voortzetting van de cursus godsdienst over. Overeenkomstig de ontwikkeling van de cursus niet-confessionele zedenleer en naar de wens van de voorstanders ervan wordt duidelijk aangegeven dat die cursus is geïnspireerd door het vrij onderzoek. Volgens de auteurs vormt de uitdrukking ‘ niet-confessionele zedenleer ’ een holle definitie; zij komt erop neer de cursus te definiëren ten opzichte van wat hij niet is. De uitdrukking ‘ zedenleer geïnspireerd door het vrij onderzoek ’ impliceert een positieve visie » (*Parl. St.*, Raad van de Franse Gemeenschap, 1993-1994, nr. 143/1, p. 7).

B.6.4. Uit hetgeen voorafgaat, vloeit voort dat de decreetgever het mogelijk maakt dat de cursus niet-confessionele zedenleer, die de overheid die onderwijs inricht krachtens artikel 24 van de Grondwet aan de keuze van de ouders en de leerlingen moet aanbieden, een geëngageerde cursus is en dat hij de titularis van die cursus toestaat te getuigen voor een bepaald filosofisch stelsel.

B.6.5. Hieruit vloeit voort dat het decretale kader zoals het thans in de Franse Gemeenschap bestaat, niet waarborgt dat de cursussen godsdienst of de cursus niet-confessionele zedenleer die ter keuze aan de ouders worden aangeboden, zoals zij bij de relevante bepalingen zijn geregeld, informatie of kennis verspreiden op tegelijk « objectieve, kritische en pluralistische » wijze overeenkomstig de voormelde rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens.

B.7.1. In die situatie vloeit uit de voormelde rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens voort dat, opdat het recht van de ouders zou worden verzekerd dat hun kinderen niet worden geconfronteerd met conflicten tussen de door de school verstrekte godsdienstige of zedelijke opvoeding en de godsdienstige of filosofische overtuigingen van de ouders, de leerlingen ervan moeten kunnen worden vrijgesteld de cursus godsdienst of zedenleer te volgen.

B.7.2. Bovendien, teneinde hun recht te beschermen om hun godsdienstige of filosofische overtuiging niet kenbaar te maken, overtuiging die voor alles valt onder het meest innerlijke van eenieder (EHRM, 9 oktober 2007, *Hasan en Eylem Zengin* t. Turkije, § 73), zouden de stappen die moeten worden gezet om die vrijstelling te verkrijgen, de ouders niet ertoe mogen verplichten hun verzoek om vrijstelling te motiveren en aldus hun godsdienstige of filosofische overtuigingen kenbaar te maken (EHRM, 9 oktober 2007, *Hasan en Eylem Zengin* t. Turkije, § 76; 16 september 2014, *Mansur Yalçın en anderen* t. Turkije, §§ 76-77).

B.8. De prejudiciële vraag dient bevestigend te worden beantwoord.

Om die redenen,

het Hof

zegt voor recht :

In die zin geïnterpreteerd dat zij voor een ouder niet het recht inhouden om op eenvoudig, niet anders gemotiveerd verzoek voor zijn kind een vrijstelling te verkrijgen om het onderricht in een van de erkende godsdiensten of dat in de niet-confessionele zedenleer te volgen, schenden artikel 8 van de wet van 29 mei 1959 tot wijziging van sommige bepalingen van de onderwijswetgeving en artikel 5 van het decreet van de Franse Gemeenschap van 31 maart 1994 houdende bepaling van de neutraliteit van het Gemeenschapsonderwijs, artikel 24 van de Grondwet, in samenhang gelezen met artikel 19 van de Grondwet en met artikel 2 van het Eerste Aanvullend Protocol bij het Europees Verdrag voor de rechten van de mens.

Aldus gewezen in het Frans en het Nederlands, overeenkomstig artikel 65 van de bijzondere wet van 6 januari 1989 op het Grondwettelijk Hof, op 12 maart 2015.

De griffier,

De voorzitter,

P.-Y. Dutilleux

J. Spreutels